

Skolehuset som kulturminne: Lokale verdier og nasjonal kulturminneforvaltning

Leidulf Mydland

Norsk institutt for kulturminneforskning, NIKU

E-post: leidulf.mydland@niku.no

Abstract

The one room schoolhouses in Norway reflect an era of reforms in education and development of democratic, social institutions in the late 19th century. Although the school reform was an achievement of great importance, the one room schoolhouses as objects of cultural heritage are not considered important by the heritage authorities, and not a single one is protected by law. In spite of lack of national commitment, people in local communities have preserved these buildings both as local museums and for use as local meeting houses. The local approaches to these buildings as heritage differ from the Authorized Heritage Discourse (AHD) which does reflect a focus on architecture, age and relevance for the nation, safeguarded by professional antiquarians. The AHD in Norway is not in line with the National white papers and international charters and conventions, especially the Faro Convention which stresses the role of local participation, cooperation and need to involve everyone in society in the ongoing process of defining and managing cultural heritage. The challenge is how to ensure local participation when the AHD still reflects professionalism and predefined criteria for value assessment.

Keywords:

Kulturminneforvaltning, skolehus, lokale verdier, medvirkning.

Introduksjon

Hvilken rolle og betydning har kulturminner i lokalsamfunnet? Hvordan tilskrives kulturminner verdi i en lokal kontekst, og hvordan avviker eventuelt den lokale verditilskrivningen fra de kulturminneverdier som er reflektert gjennom den offent-

lige kulturminneforvaltning? Dette er hovedspørsmål som stilles i forskningsprosjektet *Lokale verdier* som er gjennomført ved Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU). Kulturminnevern og lokal medvirkning har i stigende grad blitt tatt opp og diskutert i internasjonal litteratur

(Smith 2006; Waterton and Smith 2010; Carter and Bramley 2002; Grimwade and Carter 2000; Andersson 2008; Svensson 2009; Kaufmann 2009). Også i Norge har enkelte kommet med innspill til denne debatten (Grahm 2009; Omland 2010; Indrehaug og Strand 2007; Brattli 2006; Mydland 2010; Ågotnes 2008). På tross av den store allmenne interessen for kulturminner og kulturarv og kulturminneforvaltningens stadig økende innflytelse, må det imidlertid konkluderes med at dette feltet i relativt liten grad har vært viet oppmerksomhet fra forskernes side. Fagfeltet har i stor grad vært preget av forskning som beskriver fortidige situasjoner eller presentasjon av vellykkede verne- og istandsettingsprosjekt. Ikke minst vises dette gjennom de artikler som har vært publisert i kulturminnefeltets viktigste publiseringskanal, Fortidsminneforeningens årbok. I liten grad har det vært diskutert hvordan dette feltet ivaretas, hvordan medvirkning og lokal forankring sikres, og sist men ikke minst hvilken rolle og betydning et offentlig kulturminnevern skal ha i det 21. århundre.

Deler av forskningsresultatene som denne artikkelen er basert på, er tidligere publisert i separate artikler med mer omfattende referanseverk og kildehenvisning. I denne artikkelen er målsettingen å se resultatene i en bredere sammenheng og i lys av den nasjonale kulturminnepolitikken, sammenfatte resultatene av undersøkelsen og trekke opp noen nye perspektiver på forholdet mellom nasjonal kulturminnepolitikk og vern og bruk av kulturminner i lokalsamfunnet.

Teori, metode og empirisk grunnlag

I gjeldende Stortingsmelding om regjeringens kulturminnepolitikk heter det at kulturminner har en egenverdi.¹ En slik

verdiforståelse, det vil si at kulturminnenes verdi og betydning er egenskaper knyttet til selve objektet, nærmest som iboende egenskaper, har vært svært vanlig innenfor norsk kulturminneforvaltning (Mydland og Grahm 2012).² En alternativ tilnærming til verdispørsmålet er å se kulturminnenes verdi og betydning, og hvordan vi forklarer og beskriver disse verdier, både som et produkt av og en viktig bestanddel i sosiale og kulturelle prosesser. I undersøkelsen vil jeg derfor ta utgangspunkt i en sosialkonstruktivistisk tilnærming til spørsmålet om verdi og betydning (Burr 2003). Grunnleggende for denne tilnærmingen er at vår kunnskap og våre forestillinger om verden ikke er speilbilder av én virkelighet, men et produkt av hvordan vi kategoriserer og forstår denne verden. Sentralt i denne tilnærmingen er at vi er historiske og kulturelle vesener, og at vårt syn på og kunnskap om verden er basert på vår forståelse av vår kultur og vår historie. Dette gjør at våre verdier og hvordan vi opplever og forstår verden er historisk og kulturelt betinget og derfor foranderlige. Det er viktig å understreke at kunnskap og verdier etableres og vedlikeholdes i et sosialt samspill hvor man både bygger opp felles sannheter og forhandler om hva som er sant og hva som er falskt.³ At kulturminners verdi er ”iboende egenskaper” kan i den sammenheng også sies å være en forestilling som er etablert og vedlikeholdt i en sosial, kulturell kontekst og reflekterer et verdisyn som ivaretar noen gruppers ideologi og verdier. I vektleggingen av hva som formidles og bevares av fortiden, tar historikeren, museumspedagogen eller antikvaren noen valg som avspeiler hans/hennes kulturelle, ideologiske og politiske preferanser. Historiebøkene, konservatorenes og museumspedagogenes fremstillinger på museene og antikvarenes valg av hvilke objekter

som skal fredes og bevares, og til syvende og sist hvilke verdier som skal formidles, er ikke refleksjoner av fortiden eller formidling av fortiden slik den var, men fortolkninger av fortiden som er basert på mer eller mindre bevisste valg. Disse verdiene og fortellingene formidles gjennom de diskurser som aktørene inngår i, gjennom forvaltningens vedtaksdokumenter og museenes skapte fortellinger, i historisk litteratur, uttalelser og søknader om penger fra eiere av gamle hus (jf. Smith 2006).

Sentralt i denne tilnærmingen er også vektleggingen av språket, det vil si hvordan vi kommuniserer tanker og ideer. En utfordring i forskningsprosjektet er at ulike aktører har ulik praksis og erfaring i artikkelasjon av kulturminners verdi og betydning. Mens antikvarene har et etablert og innøvd begrepsapparat å støtte seg til, har de som ikke til daglig jobber med kulturminner, ofte en annen måte å kommunisere kulturminnenes verdi og betydning på. Å stille spørsmål om hvilken kulturminneverdi det gamle skolehuset har til dem som i dag bruker og forvalter skolen, er lite konstruktivt. Verdien og betydningen artikuleres med andre ord og begreper, eller gjennom konkrete handlinger og aktiviteter.

Som empirisk materiale i undersøkelsen er valgt de skolehusene, eller grendeskolene, som ble oppført i landkommunene etter fastskolereformen av 1860. Skolehusene ble valgt fordi ansvaret for både bygging, drift og vedlikehold av disse ble lagt til lokalsamfunnet, og i de fleste bygder ble skolehuset det første fellesskapsbygg som ble oppført. Selv etter at skolehusene gikk ut av bruk er de fortsatt ofte eid av bygdesamfunnet, lag eller foreninger, og fortsatt har mange en tilhørighet til bygningen ved at de selv, deres foreldre eller besteforeldre har gått på skolen. Dette er

derfor en type kulturminner som folk flest har et forhold til. Sist, men ikke minst, har det vært viktig å velge en kulturminnetype som ikke allerede var kanonisert, det vil si en type kulturminner som i liten grad har vært gjenstand for kulturminneforvaltningens oppmerksomhet. Ingen skolehus bygget etter fastskolereformen er per dags dato fredet. Samtidig var det i prosjektet viktig at skolehusene ved deres alder og historiske betydning har potensial for å bli oppfattet som verdifulle kulturminner.

I undersøkelsen som er gjennomført, har vi hatt en bred tilnærming til hvordan man innenfor ulike lokalsamfunn har forholdt seg til skolehuset som kulturminne. Dels er det gjennomført systematiske intervjuer, gjennomgang av lokalhistorisk litteratur og bygdebøker, besøk til en rekke skolemuseer, gjennomgang av søknader om midler sendt til Norsk Kulturminnefond, gjennomgang av kulturminneforvaltningens uttalelser og vedtaksdokumenter og mange samtaler uten referat. Kildetilfanget er stort, og flere av analysene er derfor begrenset til tre utvalgte kommuner, Suldal i Rogaland, Grimstad i Aust-Agder og Flekkefjord i Vest-Agder.

Kort om fastskoleloven og bygging av skolehus

En av de viktigste lovene som har styrt norsk skolevesen og undervisningshistorie, er fastskoleloven som ble vedtatt i 1860. Allerede i 1827 kom en lov som bestemte at det skulle være faste skoler ved kirker og verk, men loven ble i liten grad fulgt, og de fleste barn ble gående i omgangsskolen. Det var også sterke, konservative krefter som kjempet mot fastskolen og ønsket å bevare omgangsskolen, fordi denne etter deres mening ivaretok hjemmets rolle i oppdragelse og undervisning. Siste halvdel

av 1800-tallet representerte en brytningstid i samfunnet, med både økonomisk, sosial og kulturell utvikling og sist, men ikke minst etablering av demokratiske institusjoner. Alle disse forutsatte både kunnskap i bredere lag av befolkningen og felles arenaer for formidling av informasjon. Et bedre skolevesen og bygging av skolehus ble et sentralt virkemiddel i dette nasjonsbyggings- og moderniseringsprosjektet. Betydningen av denne reformen kan illustreres ved at idéhistorikeren Rune Slagstad (Slagstad 2001:110) har uttalt at årstallet 1860 er like viktig for norsk utdanningshistorie som 1884 er for det norske politiske systemet. Skolehistorikerne Alfred O. Telhaug og Odd A. Mediås (Telhaug og Mediås 2003:55) har, i boken om grunnskolen som nasjonsbygger, tilføyd at 1860 er å betrakte som utdanningshistoriens 1814.

Med fastskoleloven 1860 kom kravet om at det skulle være faste skoler på steder

hvor minst 30 barn daglig kunne søke til skolen. Kravet var ikke absolutt, og det kunne søkes om dispensasjon fra bestemmelsen. I tidsrommet 1860–1920 ble det oppført over 5200 nye skolehus i landkommunene (Mydland 2006). I undersøkelsene er det fremkommet at det var meget stor forskjell med hensyn til når de enkelte kommuner bygde skolehus (Mydland 2006). Selv om det i enkelte kommuner var spredt bosetning og dårlig økonomi, så synes det som om motvilje mot økte skatter og skepsis til å overlate barnas oppdragelse helt og holdent til en lærer i et annet hus, var hovedårsaken til at man trenerte arbeidet med bygging av skolehus. En mindre undersøkelse i Gyland i nåværende Flekkefjord kommune, viser at motstanden var så stor at man ventet helt til 1907 før det første skolehuset ble bygget. På dette tidspunktet hadde man med frivillig innsats allerede bygget fire bedehus, så det skortet

Fig. 1. Fidjeland skule, nå på Sirdalen fjellmuseum. Mange skolehus er bevart på lokale og regionale museer. Foto: L. Mydland.

ikke så mye på evnen som på viljen (Mydland 2008:31).

For å sikre at skolene som ble bygget etter reformen i 1860 fikk en utforming som ivaretok det som i samtiden ofte ble omtalt som hygieniske forhold, ble arkitekt Binneballe bedt om å lage typetegninger for skolehus. Tegningene viser meget forseggjorte bygninger, med rik dekor og vakre proporsjoner, sterkt preget av den nye sveitserstilen. En gjennomgang av de mange skolehusene som ble bygget i siste halvdel av 1800-tallet, har imidlertid vist at Binneballes tegninger i liten grad fikk betydning for utforming av skolehusene, trolig fordi den nye sveitserstilen i de fleste bygder ble sett på som for moderne og dels for påkostet. En enklere skisse av et skolehus med rom for læreren, publisert av A.M. Feragen i *Den Norske Folkeskole* (Feragen 1861:110), synes imidlertid å ha hatt større betydning for utformingen av skolehusene i bygdene. Det meste som ble oppført, var i henhold til lokal byggeskikk oppført av lokale snekkere som ofte hadde liten forståelse for den moderne, påkostede sveitserstilarkitekturen. (Mydland 2006:131). Helt frem til slutten av 1880-tallet er det i de fleste bygder liten forskjell mellom skolehus og bolighus, og først etter at departementet i 1886 sendte ut et rundskriv som omhandlet vindusstørrelse, vindusplassering samt lys og luft, utviklet det seg en egen lett gjenkjennbar skolehusarkitektur (Mydland 2006:133).

Opprettelse av lokale skolestyrer representerte også et gjennombrudd for lokaldemokratiet, og bygging av skolehus i de nyopprettede skolekretsene medførte at man fikk en sosial møteplass som ikke var direkte knyttet til en ideologi eller trostilhørighet. Skolehuset ble en sosial møteplass hvor bygdas befolkning kunne samles til både private og offentlige sammenkomster,

politiske møter, juletreffester, basarer, konfirmasjon og bryllup. ”Dei er både skule og samlingsplass, møteplass for folk i bygda. Skulen er framleis det einaste verkelege kultursenteret i mange små lokalsamfunn, ein kulturberar som det er verd å ta vare på” (Hodne 2010:256).

Nesten 100 år etter fastskolereformen, i 1959, ble en ny skolelov vedtatt. Denne stilte krav til nye fag, spesialundervisning og til lærekreftene. Dette var krav som vanskelig kunne gjennomføres innenfor rammene av de små skolehusene. I årene som fulgte ble det også gjennomført en radikal kommunesammenslåing, og konsekvensen av dette ble at det i de aller fleste kommuner ble bygget nye, store sentralskoler, og de fleste grendeskolene ble nedlagt. Mens man tidligere la akseptabel gangavstand til skolen til grunn for lokaliseringen, var det etter krigen avstanden med buss som ble avgjørende.

Etter at skolehusene gikk ut av bruk, ble endel av de gamle skolene solgt til private, noen ble flyttet til museer, noen ble stående tomme og til forfall, men mange ble gitt til lag og foreninger til bruk som grendehus. I de tre undersøkte kommunene, Suldal, Flekkefjord og Grimstad, hvor det til sammen ble bygget 75 skolehus i perioden 1860–1915, er ca. 64 % av skolehusene bevart, 16 % er revet og 16 % er flyttet til en annen tomt og brukt til et helt annet formål. Det er imidlertid store variasjoner. Mens nærmere 50 % av skolehusene er gått tapt i Suldal, er tapsprosenten kun ca. 10 % i Grimstad og Flekkefjord. I de tre undersøkte kommunene er 25 skolehus i bruk som grendehus, to er i bruk som bedehus, 21 er i bruk som bolig eller fritidsbolig og ett er i bruk som museum. Øvrige er revet eller står tomme og mange er til nedfalls (Mydland 2007 og 2008).

Samtidig som skolehusene ble lagt ned og nye sentralskoler ble bygget, satte Noregs lærarlags Skolehistorienemd i gang et arbeid med å samle inn stoff om skolehusene, og i 1956 ble konservator Håvard Skirbekk bedt om å dokumentere skolehusene i Hedmark som et forsøksfylke. I artikkelen som ble skrevet på bakgrunn av registreringen, ble det konkludert med at det ikke var mange skolehus som hadde historisk interesse og at fremtidig vern burde ivaretas ved at alle museer burde sikre seg et skolehus fra distriktet (Skirbekk 1958). Hans anbefaling synes å ha blitt fulgt, og i dag er over 100 skolehus enten flyttet til lokale eller regionale bygdetun og museer eller brukt som lokale skolemuseer (Hagen 1992).

Bakgrunnen for at det i denne sammenheng er redegjort så mye for det historiske bakteppet og skolens utforming, er at det også har en betydning for hvordan man i

både en nasjonal og en lokal kontekst oppfatter skolehuset som kulturminne.

Skolehusets betydning i lokalsamfunnet

At så mange skolehus er bevart lenge etter at de ble bygget og gikk ut av bruk, skyldes ikke at de er godt konstruerte, ligger på vakre tomter eller er velegnet for andre formål. Bakgrunnen for dette er i første rekke at det finnes en lokal vilje til å ta vare på disse bygningene, en vilje som ikke primært synes å være forankret i kulturminneforvaltningens antikvariske prinsipper. I lokalsamfunnet omtales skolehuset sjeldent som kulturminne, og i liten grad gir lokalbefolkningen uttrykk for at skolehusene har kulturminneverdi som kan relateres til de kriterier som kulturminneforvaltningen opererer med. Dette kommer også tydelig frem i gjennomgangen av den lokalhistoriske litteraturen (Mydland 2008:288). Av

*Fig. 2. Skjold Skolemuseum, Tysvær kommune. Et typisk eksempel på hvordan klasserommet formidles i dag.
Foto L. Mydland.*

flere hundre bøker, og en mengde artikler og mindre hefter som omhandler den lokale skolehistorien, er det valgt ut 50 titler fordelt på alle fylker, og fortrinnsvis litteratur fra de siste 30 år. Av de 50 titlene er 17 skrevet på 1980-tallet og 15 skrevet på 1990-tallet eller senere, noe som viser at skolehistorie også skrives i dag. Beskrivelse av skolehusene inngår i nesten alle publikasjonene, og det er ofte vektlagt når skolehusene ble oppført og når de gikk ut av bruk. Det er et gjennomgående trekk at man i disse bøkene ikke har et sentimentalt forhold til skolehuset som kulturminne. Da skolen måtte rives, var ikke dette et tap, men en konsekvens av at man hadde fått en ny og bedre skole. Skolen og skolehuset inngår i et pågående moderniseringsprosjekt, som fortsatt er preget av fremtidsstro. Kun i 8 av 50 publikasjoner omtales skolehuset som kulturminne, og i ingen av de gjennomgåtte publikasjonene er kulturminneperspektivet vektlagt og kulturminneverdiene vurdert. I de få tilfeller hvor forfatterne bruker begrepet kulturminne, er dette i form av sitater fra andre personer med autoritet eller en offentlig myndighet. Det å bruke begrepet kulturminne og tilskrive skolen kulturminneverdi er ikke noe disse forfatterne gjør selv. Det kan synes som om lokalhistorikere i liten grad opplever at de har tilstrekkelig definisjonsmakt til å definere et skolehus som kulturminne.

Svært få av informantene, om noen, bruker begrepet *kulturminne* når de omtaler skolen, ikke fordi de mener at skolen ikke har verdi, men fordi dette begrepet tilhører det formelle, autoriserte kulturminnevernet og museumssektoren. En eldre kvinne i ei bygd i Suldal sa i et intervju at helt frem til nå hadde de selv klart å ta vare på skolehuset, og de ville ikke ha skolehuset registrert, dokumentert eller omtalt som kulturminne eller ha noen

annen innblanding fra myndighetene, for da mistet de eierskapet til skolehuset (Mydland 2008:295). Det er et gjennomgående trekk hos svært mange av dem som lokalt arbeider for vern av de gamle skolehusene, at offentlig kulturminneforvaltning, fredning, regulering til bevaring, innlemming i registre og tilskrevet kulturminneverdi ikke nødvendigvis er positivt, og i mange sammenhenger faktisk negativt og lite ønsket. Denne negative holdningen til kulturminneforvaltningen er også sett i andre sammenhenger (Solli 2003:41).

I kartleggingen av søknader om midler til istandsetting av skolehus sendt til Norsk Kulturminnefond, kom det også frem en del forhold som er verdt å merke seg (Mydland og Grahn 2012). Et gjennomgående tema er at når søker ikke er en privatperson, men et grendelag eller en forening, er målet med istandsettingen av skolehuset ikke først og fremst vern av skolehuset som fysisk kulturminne i henhold til antikvariske prinsipper, men selve arbeidet – det å gjøre noe i fellesskap. Ofte er dugnadsarbeid nevnt som et viktig virkemiddel, og i enkelte søknader fremgår det at det sosiale ved dugnaden er et mål i seg selv, utover å være en praktisk løsning (Mydland og Stolpe 2011:60). Videre er det tydelig at selv om man hadde kjennskap til at bygningen tidligere hadde vært en skole, så er skole- og utdanningshistorien i svært liten grad vektlagt i søknadene. Ord og begreper som kulturminneforvaltningen bruker for å omtale kulturminneverdier er også i liten grad benyttet i søknadene.

Nasjonal kulturminneforvaltning og fredning av skolebygg

Så langt er ikke ett eneste av fastskolereformens små skolehus fredet etter kulturminnelovens bestemmelser.⁴ Derimot er 15

andre skolebygninger sikret med hjemmel i kulturminneloven. I forbindelse med markering av kulturminnerådet i 2009, et år som hadde dagliglivets kulturminner som hovedtema, valgte Riksantikvaren som et av 12 fredningsobjekter å frede Lunde småskole i Skien. I fredningsvedtaket av 08.05.2009 er det gitt en kort beskrivelse av selve skolebygningen, samt en begrunnelse for at denne er fredet. Den innledende beskrivelse av skolen er informasjon om at skolen er tegnet av Karen og Odd Brochmann i samarbeid med Dag Rognlien og deretter en kort beskrivelse av bygningens form. I begrunnelsen for fredning heter det at skolen er typisk for de nye pedagogiske idealer både hva gjelder materialbruk og utforming, og det vises i den sammenheng kort til reformpedagogen Åse Gruda Skards redaktørperiode i *Norsk pedagogisk tidsskrift* på midten av 1950-tallet. Det som imidlertid er karakteristisk for den videre begrunnelse for fredning, er en lengre omtale av arkitekten og hans livsverk, og det konkluderes med at "Lunde barneskole [er] et unikt arkitektonisk verk som preges av høy material- og håndverksmessig kvalitet og at paviljongen har derfor både bygningshistorisk og kunstnerisk verdi".⁵ På hjemmesiden til Kulturminneåret heter det videre at "Formålet med fredningen er å bevare S-bygget ved Lunde skole som et arkitekturhistorisk og kulturhistorisk viktig eksempel på en skolebygning fra 1950-tallet. Samtidig er formålet å ta vare på en av få gjenværende bygninger fra Karen og Odd Brochmanns arkitektkontor".⁶

Selv i kulturminneåret, hvor hovedfokuset var dagliglivets kulturminner, reflekterer Riksantikvarens fredning av Lunde skole et syn på kulturminneverdier hvor de kvalitative sider ved selve bygningen, dens utforming, stil, arkitektur, og sist men ikke minst hvem som har tegnet

skolen, vektlegges. Denne tilnærmingsmåten, hvor det kan synes som om det samfunnsmessige og kulturhistoriske kun får betydning når bygningen i tillegg har en fysisk form som anses som kvalitativt god, gjerne fra en kjent arkitekts hånd, er karakteristisk for mange fredninger, og i særdeleshet når vår samtids bygninger blir fredet (Mydland 2010:38). En gjennomgang av alle fredninger av skolebygninger viser at Lunde skole ikke er et særmerkt tilfelle. Et søk i Riksantikvarens database på bygg med opprinnelig funksjon *undervisning/forskning* gir nærmere 30 treff. I denne uensartede gruppen er det mulig å identifisere 15 anlegg hvor selve skolebygget er hovedgrunnen for fredning (Mydland 2008).

Hvor stor betydning den arkitektoniske verdien har hatt ved fredning av bygninger, vises tydelig i fredningen av Sagatun på Hamar. I begrunnelsen for fredning fra 1984 fokuseres det nesten utelukkende på bygningens arkitektur, arkitekten som har tegnet skolen og at dette tidlige sveitserstil-anlegget har vært viktig for utbredelsen av denne stilen i Hedmark. Skolens betydning for folkehøgskolebevegelsen er i fredningsdokumentene redegjort for med en kort setning om at Sagatun var Norges første folkehøgskole.⁷ Også hovedbygningen til NTH på Gløshaugen i Trondheim er fredet. I fredningsvedtaket fra 1994 heter det at formålet med fredningen er å bevare anleggets arkitektoniske, arkitekturhistoriske og kulturhistoriske verdier, og at fredningen hadde bakgrunn i at vernemyndighetene ønsket et utvalg av bygninger fra det 20. århundre fredet. I fredningsdokumentet omtales og beskrives bygningens arkitektur i detalj, mens NTHs viktige historiske og samfunnsmessige betydning ikke er nevnt. Et annet eksempel på at det ofte er det arkitektoniske som har vært vektlagt, er fredningen av Nygård skole i Bergen.

Det heter i fredningsdokumentet som er datert 15. april 1993, at fredningen begrunnes både ut fra anleggets kulturhistoriske og arkitektoniske verdi. I den påfølgende beskrivelse av disse to momenter er det kulturhistoriske meget kort omtalt, mens det gis en omfattende beskrivelse av bygningens utforming og arkitektur, hvor anlegget omtales som et godt eksempel på nordisk nyrenessanse og nybarokk.

Nasjonale kulturminneverdier

Den offentlige kulturminneforvaltningen har hatt en sentral rolle i å ivareta det som nasjonen definerer som nasjonale monumenter, minnesmerker og viktige bygdeanlegg. Dette arbeidet ble gjennomført for å nå noen definerte mål, som i stor grad har reflektert ideer knyttet til nasjonal identitet og nasjonale verdier – et prosjekt det i stor grad har vært allmenn tilslutning til (Ågotnes 2008:8). At man gjennom dette arbeidet har ivaretatt visse kulturelle og samfunnsmessige verdier sterkere enn andre, kommer man ikke utenom, og fredningslisten har både hatt sosiale og geografiske skjevheter (Sætren 2010). I en beskrivelse av kulturminneforvaltningen i første halvdel av 1900-tallet sier Hans-Emil Lidén i en artikkel i *Heimen, Lokalhistorisk tidskrift* (1993:19): ”Antikvarisk verdifullt var det som den lille krets av antikvarer til enhver tid mente var verd å bevare”. Gjennom store deler av 1900-tallet var denne karakteristikken dekkende for hvordan kulturminnevernet fungerte. Dette var imidlertid ikke noe stort problem all den tid kulturminner og kulturminnevern i stor grad var en marginal del av den øvrige samfunnsutviklingen, hvor vekst og velstandsutvikling stod i fokus. Fra slutten av 1900-tallet endret dette seg, kulturminner fikk en stadig økende betydning,

og kulturminneforvaltningens mandat og rolle i samfunnsutviklingen ble stadig større. De objekter som etter hvert kom i kulturminneforvaltningens fokus var ikke bare de viktigste og eldste minnesmerker. I henhold til kulturminneloven, som kom i 1978, var *alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø* kulturminner, og verdifulle kulturminner kan fredes i medhold av loven. Ifølge Riksantikvarens egen definisjon er: ”Et verneverdig eller bevaringsverdig kulturminne [er] et kulturminne som har gjennomgått en kulturminnefaglig vurdering og er identifisert som verneverdig. Betegnelsene verneverdig og bevaringsverdig betyr det samme og blir brukt om hverandre. De mest verneverdige kulturminnene er av nasjonal verdi. Det er i første rekke disse som blir fredet etter kulturminneloven. Kulturminner kan også ha regional eller lokal verdi. Normalt vil det være kommunene som sikrer vern av disse kulturminnene ved hjelp av plan- og bygningsloven”.⁸ Definisjonen gir ikke noe entydig svar på hva som er verneverdig, men forutsetter at det gjennomføres en kulturminnefaglig vurdering.

I St. meld. No. 16, (2004–2005), Leve med kulturminner, er det gitt en kort forklaring på hva som er av nasjonal verdi gjennom en definisjon av fredete kulturminner: ”Noen kulturhistorisk eller arkitektonisk verdifulle kulturminner og kulturmiljøer er av så stor verdi for nasjonen at de gis varig beskyttelse gjennom bruk av statlige virkemidler [...] Fredning etter kulturminneloven skal sikre at et representativt utvalg kulturminner ut fra geografiske, sosiale, etniske og tidsmessige vurderinger, blir beskyttet”. I disse to sitatene, som er hentet fra samme avsnitt i stortingsmeldingen, er det to motstridende eller alternative tilnærminger til hva som anses som nasjonalt verdifullt. I første sitat er det

primært det som anses å ha stor (høy) verdi som skal gis varig beskyttelse, mens i neste sitat er det det representative som kan gis beskyttelse i medhold av kulturminneloven. Om denne både-og-tilnærmingen er tilsiktet, eller om det reflekterer et offentlig tvisyn er usikkert. Praksis viser imidlertid at representativitetsprinsippet ikke er søkt ivarettatt, og det er ikke utformet planer for å sikre større geografisk, sosial, etnisk, næringsmessig og tidsmessig bredde. (Riksrevisjonens rapporter 2008/ 09:9).⁹ Gjennomgangen av de skolebygg som er fredet, viser også her at det i liten grad er de kulturhistoriske aspekter som er viet oppmerksomhet, all den tid de aller fleste bygninger som er fredet, primært er fredet ut fra ønsket om å sikre de arkitektoniske og estetiske kvaliteter som knytter seg til bygningen, og i de tilfeller hvor andre motiver er trukket frem, synes det som om disse ikke får noen betydning med mindre

bygningen også innehar vesentlig arkitektonisk verdi. Hvorvidt dette også gjelder for andre bygningskategorier er uvisst, men i en rapport utarbeidet av NIKU til Riksrevisjonen fremkommer det bl.a. at: "Det både var og er et faktum at fredningsmassen har en stor slagside mot overklassens materielle kultur" (Sætren 2010:73). "I en tid med selvstendighet og etablering av egne nasjonale institusjoner, og senere med en tydelig nasjonsbygging, har bygging for skole, utdanning og forskning ofte blitt både påkostede og monumentale. En forholdsmessig stor andel av bygningsmassen har derfor kvaliteter som har bidratt til bevaring og til fortsatt vern".¹⁰ Teksten er hentet fra Landsverneplanen for kunnskapssektoren. Det er her tydelig at de kvaliteter ved en bygning som medvirker til fremtidig vern er at de er påkostete og monumentale.

Fig. 3. Nedre Fjedle skule, Suldal kommune. Foto tatt i 2007. Skolen er ikke monumental, påkostet eller karakterisert ved andre arkitektoniske kvaliteter. Den ble revet uten protester i 2008. Foto: L. Mydland.

Skolehusene bygget etter fastskolereformen er sjeldent påkostede, aldri monumentale og i liten grad representanter for estetiske og arkitektoniske kvaliteter, noe en samtidig karakteristikk fra *Norske Skoletidend* (1899:221) vitner om: "Som oftest vil man finne, at skolerne – især de paa landet – verken hva bygning eller innretning og utstyr angaar, har noget tiltrækkende ved sig, noget som tiltaler skjønnhetssansen og virker forædlende og oppdragende. Selv i de mer velstaaende bygder har man saa altfor ofte givet skolene et uskjønt ytre, stygg form og stygg farge". Selv om karakteristikken nok i dag synes noe overdrevet, så skal vi ikke se bort fra at de ord som er brukt for å beskrive skolene er en medvirkende faktor for å forklare hvorfor vi i liten grad har sett på skolehuset som kulturminne.

Det er også interessant å merke seg at Norsk Kulturminnefond prioriterte søknadene som fokuserte på istandsetting etter antikvariske prinsipper, med bruk av de begreper som reflekterer kulturminneforvaltningens tilnærming med fokus på bevaring av opprinnelige bygningsdeler og materialautentisitet. Søknader som fokuserte på istandsettingen som en del av en sosial aktivitet, og hvor skolen skulle ha en viktig funksjon for å utvikle samholdet i bygda, ble i mindre grad prioritert og gitt støtte.

Verneverdier og vernekriterier

Å definere klare kriterier for vern og kulturminneverdier i en tidsalder preget av postmoderne ideologi er vanskelig. De universelle vernekriterienes rolle er svekket til fordel for en mer metodisk relativisme (Bjærke 2003:21 ff.). Den lingvistiske omdreining, «The linguistic turn» som fra og med 1970- og 80-årene i stigende grad

har preget den metodiske og teoretiske tenkning innenfor humaniora, synes i liten grad å ha fått rotfeste i kulturminneforvaltningens verdiforståelse og i hvordan kulturminner forvaltes. Kulturminnevernets historiske forankring og tradisjonelle objektfokusering har vanskeliggjort en dreining fra objektet og til subjektet – fra tilegnelse av kunnskap om gamle hus og gravhauger og til forståelse for sosiale og kulturelle prosesser hvor kulturminner inngår og hvor vern og bruk av kulturminner vel så ofte er et virkemiddel som mål i seg selv.

Allerede på 1970- og 80-tallet fremkom det et behov for å reflektere over prinsipielle og teoretiske spørsmål innenfor bygningsvernet (Lidén 1991:101). Et forsøk på oppklaring av hva de antikvariske verdier består av finner vi i en kort artikkel av Hans Jacob Hansteen (Hansteen 1974: 3). Et sentralt element i denne artikkelen er skillet mellom de rene *antikvariske premisser* og *andre premisser* som arkitektoniske, økonomiske og sosiale forutsetninger for bygningsvern. Hva som ligger i begrepet *antikvariske premisser* er mer usikkert, men i praksis har dette vært forstått som det som antikvarene definerer som riktig. Karakteristisk er det også at artikkelen konkluderer med at de antikvariske verdier må sikres bedre gjennom skolering og bedre utdanning av antikvarer og arkitekter med standardiserte løsninger for dokumentasjon av bygninger. Behovet for å styrke den faglige kompetansen og etablere en felles faglig systematikk, som ble påpekt i Hansteens artikkel fra 1974, synes i all hovedsak å ha blitt oppfylt, ikke minst gjennom den omfattende kulturminneforvaltningen som er bygget opp i de siste 20 år. Konsekvensen har trolig blitt en enda sterkere profesjonalisering, og styrking av forvaltningens og de små fagmiljøenes enerett på å definere hva som er riktig og hvordan dette gjøres. "[...]

avstanden mellom amatører og vitenskapsfolk har økt” (Nilsen 2003:385). Selv når det hverdagslige som en melkerampe eller en skolebygning fra 1950-tallet fredes, er tilnærmingen til disse objektene preget av ekspertenes, i stor grad arkitektenes og kunsthistorikernes, begrepsbruk og fagsjargong.

Et viktig bidrag i debatten om kulturminneverdier er ført i pennen av Dag Myklebust i 1981. Myklebust konstaterer innledningsvis: ”Antikvarisk verdi er således en mer eller mindre mystisk størrelse som bestemmes av antikvaren. Dette gir selvsagt en del praktiske fordeler for Riksantikvaren, som gjennom henvisning til denne ikke definerte verdi, kan argumentere for sine synspunkter. Antikvaren forvalter sitt eget målesystem” (1981:87). For å unngå denne ”flytende leire” foreslår Myklebust at det kompleks av verdier som finnes blir avdekket, og at man må finne ut hvilke verdier som prioriteres. De verdier som avslutningsvis settes opp i hans innspill, er de verdier som, om enn med noen omskrivninger, har vært og fortsatt er enerådende innenfor kulturminneforvaltningen. Disse er aldersverdi, historisk verdi, bruksverdi, kunstverdi, identitetsverdi, symbolverdi, pedagogisk verdi, forekomstverdi (sjeldenhet), miljøverdi og omsetningsverdi. Disse kriteriene er videreført og gitt en fornyet begrunnelse i bærekraftprinsippet, som anses som en moderne kulturminnevernforståelse (Myklebust 2003:17). Den store utfordring som Myklebust ikke går inn på er hvordan ulike aktører og brukerinteresser, herunder kulturminneforvaltere, eiere, formidlere og lokalbefolkning, skal vekte disse ulike verdikriteriene, og hvem som skal ha definisjonsmakt og innflytelse på hvilke verdier som tillegges betydning i samfunnet og innenfor en offentlig kulturminneforvaltning.

I sistnevnte artikkel er det også et utsagn som indikerer at artikkelforfatteren ikke anser det for mulig å formidle hva som skjuler seg bak begrepene verneverdi og vernekriterier: “[...] det er grenser for hvor komplekse tankestrukturer det er mulig å formidle til et større publikum” (Myklebust 2003:13). Med en slik tilnærming til feltet blir kompetanse sentralt og mangel på denne et problem og et hinder for medvirkning og demokratisering. Også det å anse befolkningen som publikum gjør medvirkning vanskelig. Manglende kompetanse blir ofte trukket frem når spørsmålet om lokal medvirkning kommer på dagsordenen.¹¹ Men, det kan reises spørsmål ved om det er reell mangel på kompetanse i lokalsamfunnet som er problemet, eller om denne påstand reflekterer at befolkningen i mange lokalsamfunn ikke deler forvaltningens verdier og vice versa.

Forvaltningens fokus på arkitektoniske og estetiske kvaliteter og bruk av arkitektenes og kunsthistorikernes terminologi og målestokker, gjør avstanden til lokalsamfunnet stor og muligheten for å ivareta de lokale verdier liten, slik det har fremkommet i vår undersøkelse. I den omfattende utredningen om utfordringer i en ny kulturminnepolitikk, NOU 2002:1, *Fortid former fremtid*, er det også vist til et forskningsprosjekt hvor det konkluderes med at *kunnskapsaspektet, forbindelsen til forfedrene og tilknytning til historisk kjente hendelser* ble rangert øverst når folk skulle vurdere hva som gjorde noe til verdifulle kulturminner, og *nasjonal verdi* og *estetikk* rangert nederst. Sistnevnte var nesten uten betydning.¹²

Alternative perspektiver

Med en ny statlig policy¹³ og ratifiserte internasjonale konvensjoner¹⁴ som forutset-

ter demokratisering, lokal forankring og medvirkning i spørsmål som vedrører vern av kulturminner, er det nødvendig med en ny tilnærming til verdispørsmålet og hvordan kulturminner verdsettes. Regjeringens handlingsplan med innføring av det såkalte representativitetsprinsippet kan delvis forstås som en implementering av disse mål. I St. meld. Nr. 16 (2004–2005) *Leve med kulturminner* heter det: "Et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer som dokumenterer geografisk, sosial, etnisk, næringsmessig og tidsmessig bredde skal gis varig vern gjennom fredning". For ytterligere å gi dette forsøksvis ikke-eksklusive prinsippet legitimitet og styrket samfunnsrelevans, er også det såkalte *ressursforvaltningsparadigmet* (Brattli 2006) lagt til grunn for vern av kulturminner i Stortingsmeldingen. Vi forvalter en ikke-fornybar ressurs for fremtiden. At tilveksten av kulturminner hvert år er større enn tapet, synes ikke å svekke denne argumentasjonen. Selv med disse nye idealer synes Riksantikvaren å ha vanskeligheter med å frigjøre seg fra sin tradisjonelle tilnærming til hva som er verneverdig og hvordan verdi skal forklares. Selv når en enkel melkerampe i forbindelse med markering av kulturminnerådet skulle fredes, ble den omtalt som *anonym-arkitektur*. Selv det enkle og høyst prosaiske ble målt og vurdert med arkitektens instrumenter.¹⁵ Sentralt i denne tilnærming er at kulturminneverdiene er iboende egenskaper ved enkelte bygninger som primært fagmiljøet har kjennskap til og er i stand til å definere, og at medvirknings- og demokratiaspektet ivaretas ved at disse etablerte verdiene forsøkes formidlet til lokalsamfunnet. På den engelske hjemmesiden til Riksantikvaren er dette formulert slik: "Through education and information we are responsible for increasing awareness among the general public about the value of cultural heritage".¹⁶

En grunnleggende forutsetning for mangfold og medvirkning er at man åpner opp for ulike verdier og ulike løsninger. Vern av kulturminner blir ikke mer mangfoldig ved at flere gjør det som Riksantikvaren mener er riktig kulturminnevern. Forskjellen mellom den offentlige kulturminneforvaltningens tilnærming til kulturminners verdi og betydning, i internasjonal litteratur referert som AHD eller "Authorised heritage discourse" (Smith 2006), og et lokalt motivert vern, synes å være de motiver som legges til grunn for å anse en bygning som bevaringsverdig eller ikke, det vil si hvilken motivasjon man har for ønsket om bevaring. De antikvariske verdier som forvaltningen forfekter, kan ikke løsrives fra den sosiale og kulturelle kontekst de både er utviklet innenfor og i dag er en del av. Arkitektoniske verdier, autentisitet, aldersverdi, kunnskapsverdi og kildeverdi er ikke verdier som finnes i bygningen, men verdier som vi, med våre egne referanser, kunnskap og erfaring, tilskriver noen utvalgte bygninger, presist formulert av Butenschön: "Meningsinnholdet ligger trolig ikke fastspikret i den arkitektoniske formen, men er snarere allegorisk betinget, knyttet til fortellinger om bygningen, fortellinger som er under stadig endring" (2009:12).

Tidligere skilte man ofte mellom *rene antikvariske premisser* og *økonomiske, sosiale og estetiske premisser* (Hansteen 1974). Problemet med denne tilnærming er imidlertid at de rene antikvariske premisser ikke kan eksistere uten et reelt meningsinnhold som både er begripelig og som har relevans i en kulturell og sosial kontekst. Skal kulturminnevern ha relevans utenfor den etablerte AHD, og skal medbestemmelse og lokal forankring gjøres til mer enn ord, er det nødvendig å utvide *de antikvariske prinsipper* slik at de får en betydning som er

kommuniserbar utover den lille krets av antikvarer. Videre er det nødvendig at Riksantikvarens definisjon av *bevaringsverdig* utvides til å omfatte mer enn det som er gjennomgått av antikvarer og funnet verdig etter en kulturminnefaglig vurdering. Et alternativ til vern av et representativt utvalg objekter valgt ut av en profesjonell fagelite, kan være å motivere og støtte vern av de objekter som mennesker i ulike lokale sammenhenger og sosiale posisjoner ser på som verdifulle å ta vare på. Dersom mangfold er målet er dette trolig eneste vei å gå. Medvirkning forutsetter åpenhet for at andre og nye tilnærminger til vernespørsmålet enn det som har vært enerådende innenfor den autoriserte kulturminneforvaltning, blir innlemmet i diskursen, og lokal forankring må innebære at de verdier som skal ivaretas, er erkjent i lokalmiljøet. Når mange i lokalsamfunnet vektlegger sosial aktivitet og sosiale prosesser som motiv for å ta vare på et gammelt skolehus, reflekterer dette verdier som man ønsker å ivareta lokalt og at man anser skolehuset som et egnet virkemiddel for å nå dette målet. Dette er i bunn og grunn ikke vesentlig annerledes enn forvaltningens ivaretagelse av definerte arkitektoniske og estetiske kvaliteter, handlinger som også representerer en bekreftelse av et faglig, kulturelt og delvis sosialt fellesskap. Mangfold og medvirkning handler ikke bare om hva som fredes, men kanskje i større grad om hvordan dette gjøres og hvem som har makt og myndighet til å definere hva som er viktige kulturminner.

Noter

1. St. meld. Nr. 16 (2004–2005) Leve med kulturminner, s. 6.
2. Mydland, Leidulf og Grahm Wera. Identifying heritage values in local communities. *International Journal of Heritage Studies*. Vol. 18, 2012. (In press), ref. RJHS 619554.

3. Basert på Marianne Winter Jørgensen og Louise Phillips 1999.
4. Basert på søk i Riksantikvarens database Askeladden pr. 7. jan 2011.
5. Brev fra Riksantikvaren 08.05.09 til Skien kommune. Vedtak om fredning av Lunde småskole, Skien kommune.
6. Omtale av fredningen på Riksantikvarens hjemmeside om kulturminneåret <http://www.riksantikvaren.no/?module=Articles;action=Article.publicShow;ID=108059>.
7. Brev fra Riksantikvaren datert 8. mai 1984.
8. Hentet fra Riksantikvarens ordforklaringer <http://www.riksantikvaren.no/Norsk/Veiledning/Ordforklaringer/>
9. Riksrevisjonen dokument 3:9 (2008–2009). Riksrevisjonens undersøkning av korleis Miljøverndepartementet varetek det nasjonale ansvaret for freda og verneverdige bygningar.
10. Landsverneplan for Kunnskapsdepartementet. Høringsutkast 22. feb. 2010. Utarbeidet av Statsbygg.
11. Bla. Riksantikvarens prosjekt "Kulturarven i lokalmiljøet – oppsummering og erfaringer fra Riksantikvarens kommuneprosjekter. Nettpublisert på Riksantikvarens hjemmeside: <http://www.riksantikvaren.no/filestore/Kulturarven2.pdf>
12. NOU 2002:1 Fortid former fremtid. Utfordringer i en ny kulturminnepolitikk. Miljøverndepartementet; Kilde; Bertelsen, R. et. al. 1999; Kunnskap om kulturminneforvaltning og holdninger til vern av faste kulturminner, Tromsø.
13. St. meld. Nr. 16 (2004 2005) Leve med kulturminner
14. Bl.a. Faro-konvensjonen om kulturminnenes rolle i samfunnet
15. Kulturminneåret 2009. Riksantikvarens hjemmeside. <http://www.riksantikvaren.no/Norsk/Veiledning/?module=Articles;action=Article.publicShow;ID=113719>
16. Riksantikvarens hjemmeside, engelsk versjon 13.01.11. http://www.riksantikvaren.no/English/About_us/.

Referanser

- Andersson, Joakim 2008. Skilda världar. Samtida föreställningar om kulturarvsplatser. *Linköpings Studies in arts and Science* No. 453.
- Bjærke, Are 2003. "Den postmoderne bevaringsdoktrine og kulturminnevernets verdigrunnlag". S. 21–32. *NIKU*

- Tema 5. NIKUs strategiske instituttprogram 2001–2006. NIKU seminar om verneideologi.
- Brattli, Terje 2006. *Fortid og forvaltning: en analyse av norsk kulturminneforvaltning i perioden 1990–2005, med hovedvekt på arkeologiske forhold*. Doktoravhandling. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Burr, Vivien 2003. *Social constructionism*. 2. ed. London: Routledge.
- Butenscøn, Peter (red.) 2009. *Tid i arkitektur. Om å bygge i fire dimensjoner*. Oslo: Akademisk publisering.
- Carter, R., W., and Bramley, R. 2002. "Defining heritage values and Significance for Improved Resource Management: an application to Australian tourism". *International Journal of Heritage Studies*. Vol. 8, No. 3, pp. 175–199.
- Feragen, A.M. 1861. *Den Norske folkeskole*.
- Grimwade, Gordon and Carter, Bill 2000. "Managing Small Heritage Sites with Interpretation and Community Involvement". *International Journal of Heritage Studies*. Vol. 6, No. 1, pp. 33–48.
- Grahn, Wera 2009. "Et kulturminne i vardande". *Tidsskrift for kulturforskning*. Vol. 8, nr. 1, s. 5–16.
- Hagen, Torodd 1992. *Skolehistoriens hverdag i dagens Norge: særlig belyst gjennom en analyse og vurdering av skolehistoriske samlinger og skolemuseer*. Hovedfagsoppgave. Universitetet i Oslo.
- Hansteen, Hans Jacob 1974. "Innledning". S. 3–6. *Fortidsminneforeningens årbok*.
- Hodne, Ørnulf 2010. *Folkeskolen i folke-minnet*. Oslo: Cappelen Damm.
- Indrehaug, Rønnaug og Strand, Roger 2007 "Rolleforståelser i kulturminneforvaltningen". *Tidsskrift for kulturforskning*. Nr. 4, s. 47–65.
- Kaufmann, Ned 2009. *Place, Race and Story*. London: Routledge.
- Lidén, Hans-Emil 1993. "Kulturminnevernet i Norge. Historisk bakgrunn og aktuelle utfordringer". *Heimen, Lokalhistorisk tidsskrift*. Nr.1, s. 17–20.
- Lidén, Hans-Emil 1991. *Fra antikviteten til kulturminne*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mydland, Leidulf 2006. "Fastskoleloven av 1860 og bygging av skolehus". S. 116–137. *Årbok for norsk utdanningshistorie* 23.
- Mydland, Leidulf 2007. "Nye oppgaver for gamle skolehus". S. 61–68. *Fortidsminneforeningens årbok*.
- Mydland, Leidulf 2008. "Fra skolehus til kulturminne". S. 276–298. *Årbok for Norsk utdanningshistorie* 25.
- Mydland, Leidulf 2008b "Skolebygging i Nes og Gyland". S. 24–32. *Flekkelfjords Historielags årsskrift*.
- Mydland, Leidulf 2009. "Skolehus på museum". S. 128–161. *Årbok for norsk utdanningshistorie* 26.
- Mydland, Leidulf 2010. "Alder, kvalitet eller representativitet – refleksjoner og digresjoner". *Alle Tiders. Riksantikvarens magasin*. Nr. 2, s. 38–39.
- Mydland, Leidulf og Stolpe, Åsne 2011 "Skinnarbøl skole – kulturminneverdier i lokalsamfunnet". *Kulturarven*. Nr. 56, s. 58–60.
- Mydland, Leidulf og Grahn, Wera 2012. "Identifying heritage values in local communities". *International Journal of Heritage Studies*. Vol. 18. 2012. (in press, RJHS 619554)
- Myklebust, Dag 1981. "Verditenkning – en arbeidsmåte i bygningsvern". S. 85–106. *Fortidsminneforeningens årbok*.
- Myklebust, Dag 2003. "Kulturminnevernets begrunnelse – en pest eller rett og slett bare en plage?" s. 9–20. *NIKU Tema 5. NIKUs strategiske instituttprogram 2001–2006. NIKU seminar om*

- verneideologi. Oslo: NIKU.
- Nilsen, Gøril 2003. *Brytninger mellom lokal og akademisk kulturminnekunnskap – En analyse av fortidsforestillinger i Nord-Troms og Lofoten*. Dr. art. avhandling. Universitetet i Tromsø.
- Omeland, Atle 2010. *Stewards and stakeholders of the archaeological record : archaeologists, folklore and burial mounds in Agder, Southern Norway*. Oxford: Archaeopress.
- Skirbekk, Håvard 1958 "Gamle skulehus". *Norsk skuleblad*, februar. Upaginert særtrykk i Riksantikvarens arkiv.
- Slagstad, Rune 2001. *De nasjonale strategier*. Oslo: Pax forlag.
- Smith, Laurajane 2006. *The Uses of Heritage*. London: Routledge.
- Smith, Laurajane and Emma Waterton 2010. "The recognition and misrecognition of community heritage". *International journal of heritage Studies*. Vol. 16, No. 1–2, pp. 4–15.
- Solli, Brit 2003. "Seks verneideologiske momenter foran et nytt årtusen". S. 33–44. *NIKU Tema 5. NIKUs strategiske instituttprogram 2001–2006. NIKU seminar om verneideologi*. Oslo: NIKU.
- Svensson, Eva 2009. "Consuming Nature-Production Heritage". *International Journal of Heritage Studies*. Vol 15, No. 6, pp. 540–559.
- Sætren, Anne 2010. *Nasjonalt resultatmål 3 for kulturminnevernet*. NIKU rapport 36. Oslo: NIKU.
- Telhaug, Alfred Oftedal og Mediås, Odd Asbjørn 2003. *Grunnskolen som nasjonsbygger*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Winter Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise 1999. *Diskursanalyse som teori og metode*. Fredriksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Ågotnes, Hans-Jacob 2008. "Kulturav og kulturelt mangfold. "Heritage studies" som internasjonalt forskningsfelt". Utskrift fra internett. Artikkel bygger på foredrag på KAFF-konferanse, Lillehammer 2007. <http://kaff.ra.no/kaff/Kulturav%20og%20kulturelt%20mangfold.pdf>. Nedlastet 22.02.10.